

Qubada erməni vandalizmi

1885-ci ildə ermənilər Vyanada "Armenakan", 1886-cı ildə Cenevrədə "Hnçaq", 1890-cı ildə Tiflisdə yaratdıqları "Daşnaksütyun" terrorçu təşkilatlarının qarşılarında qoyduqları başlıca məqsəd üç dövlətin - Rusiya, Türkiyə və İranın ərazilərində yaşayan bütün erməniləri öz bayraqları altında birləşdirərək "dənizdən-dənizə böyük Ermənistan" yaratmaq ideyası idi. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivində mühafizə olunan sənəd və materialların təhlili sayəsində belə bir ümumi nəticəyə gəlirik ki, yarandıqları ilk gündən radikal terrorçuluq mövqeyini əsas tutan bu partiyaların XIX əsrin axırlarından başlayaraq digər xalqlara, xüsusilə türk soyundan olan xalqlara qarşı törətdikləri qanlı cinayətlər öz dəst-xəttinə, coğrafi əhatəsinə və qəddarlıq dərəcəsinə görə tarixdə bu qəbildən olan hadisələr sırasında daha çox seçilir. Ermənilərin 1918-ci ildə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, o cümlədən Quba qəzasında dinc əhaliyə qarşı törətdikləri vandalizm aktı məhz belə cinayətlərdən biridir.

Dövlət arxivində 1918-ci ildə Bakı quberniyasının Quba qəzasında ermənilərin törətdikləri dağıntı və qırğınların istintaqını aparan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının 5 cildən ibarət rəsmiləşdirilmiş istintaq sənədləri mühafizə olunur. Bu sənədlərdə zərərçəkmişlərin və şahidlərin dindirilmə protokolları, dağıdılmış və yandırılmış evlərə baxış protokolları, aktlar, şəhərin ayrı-ayrı ailələrinə və sakinlərinə dəymiş zərərin miqdarı barədə ətraflı məlumatlar vardır. Quba qəzasında ermənilər tərəfindən törədilmiş vəhşiliklərin istintaqı qeyri-azərbaycanlı olan Aleksandr Novatski tərəfindən aparılmışdır.

Özünü çox məharətlə bolşevik siması altında gizlətməyi bacaran, əslində "Daşnak" partiyasının ən fəal üzvlərindən olan S.Şaumyan və G.Korqanovun başçılığı ilə erməni dəstələri dinc, əliyalın insanlara, qadınlara, uşaqlara və ahi qocalara heç bir mərhəmət hissi göstərməyərək onların işgəncə yolu ilə kütləvi surətdə qırğınıni təşkil etdilər. Qırğınlar 1918-ci il may ayının 1-dən 10-dək davam etmişdi. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının Qubaya göndərdiyi Aleksandr Novatskinin tərtib etdiyi istintaq materiallarında şəhər rəisi Əlabbas bəy Əlibəyovun məlumatında göstərilir ki, Quba şəhəri erməni qulduru Hamazaspın dəstələri tərəfindən dağıdılana qədər orada 20 minə yaxın əhali və 10 minə yaxın ev olmuşdur. Bu hadisələrə qədər Qubada cəmi 500 nəfərə yaxın erməni yaşayırmış. Əlabbas bəy öz izahatında bildirdirdi ki, mart ayında Quba ermənilərinin çoxu özlərinin daşınan və daşınmaz əmlaklarını sataraq çıxıb gedirlər. Bunun səbəbini soruşduqda A.Melikov və Bağdasarov deyirlər ki, sizinlə bizim aramızda nə isə gözlənilir. Ona görə komitə bizi geri çağırır.

Haşiyyə: 1988-ci il Sumqayıt hadisələri törənməmişdən bir müddət əvvəl şəhərdə yaşayan və erməni terror təşkilatının üzvləri də özlərinə mənsub olan əmlakı satmışdılar. Onlar banklardakı pullarını götürmüş, hadisələrdən qabaq şəhəri tərk etmişdilər. Erməni daşnakları bu ssenaridən dəfələrlə istifadə etmişlər. Arxiv sənədlərində yer alan bu fakt Sumqayıt hadisələrinin eyni ssenari ilə törədildiyini açıq-aşkar göstərir.

Qubada baş vermiş hadisələr barədə sovet hakimiyyəti adından ilk olaraq iştirak etmiş gürcü David Qolovaninin, Quba şəhərinin nüfuzlu şəxslərindən Hacı İsmayıl Orucovun və şəhər rəisi Ə.Əlibəyovun Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A.Novatskiyə verdiyi məlumatlardan aydın olur ki, ilk dəfə D.Qolovaninin rəhbərliyi ilə Qubaya gəlmiş əksəriyyəti daşnaklardan ibarət Bakı kommunasının silahlı dəstələri burada sovet hakimiyyəti quracaqlarını elan edirlər. Vəziyyətin gərgin olduğunu hiss edən Quba şəhər əhalisi buna razılıq verir. Lakin dəstənin üzvlərinə ləzgilər və ətraf kəndlərdən azərbaycanlılar hücum edirlər. Vəziyyətin ağır olduğunu görən poruçik Ağacanyanın dəstəsi Qubada bir yerə topladığı erməniləri bəlkə də bilərəkdən tələyin ümidinə buraxıb qaçırırlar. D.Qolovani yazırdı ki, Ağacanyanın tələyin ümidinə buraxdığı ermənilərin bir hissəsini mənim dəstəm çıxara bildi. Digərləri isə ləzgilər tərəfindən xilas edildi.

D.Qolovaninin dəstəsi Qubadan getdikdən bir neçə gün sonra S.Şaumyanın göstərişi ilə G.Korqanov daşnak Hamazaspın komandanlığı altında 2 mindən artıq cəza dəstəsini buraya göndərir.

Quba şəhər rəisi Ə.Əlibəyovun məlumatına görə, 1918-ci il mayın 1-də üç istiqamətdən şəhərə daxil olan Hamazaspın dəstəsinin 4 top və 8 pulemyotu var idi. Bu dəstə tərəfindən təkcə birinci gün şəhərin aşağı hissəsində 713 nəfər, ikinci gün 1012 nəfər azərbaycanlı qətlə yetirilmişdi.

Ə.Əlibəyovun bildirdiklərinə görə, Hamazasp şəhər məscidinin yanındakı meydana gələrək deyib ki, "mən əslən Ərzurumdanam. Uzun müddət türklərlə vuruşmuşam. Mən ermənilərin mənafeələrinin müdafiəçisiyəm. Mən sovet hökuməti tərəfindən cəza dəstəsi ilə göndərilmişəm ki, iki həftə əvvəl burada öldürülmüş ermənilərin qisasını alım. Sizin müsibətiniz o vaxt başlayacaq ki (o, əlini üzərində toplar dayanmış dağa tutaraq), mən səhə o dağa qalxım. Səhə mən o dağa qalxaraq şəhəri torpa tutduracaq və yerlə yeksan edəcəyəm". 10 gün ərzində Hamazaspın rəhbərliyi ilə sovet hökuməti adından S.Şaumyan və G.Korqanov göndərdiyi erməni cəza dəstələri böyük vəhşiliklər törədirlər. Şəhər rəisi Ə.Əlibəyovun məlumatına görə, 2 min nəfər öldürülür, ölümləri dəfn edən mollaının məlumatına görə isə, o, 2800 nəfərin cənazəsini torpağa tapşırır.

Həmin dövrdə qubalıları dəyən zərər xüsusi komitə tərəfindən hesablanmışdı. Təxmini hesablamalara görə, Hamazaspın quldur dəstəsi tərəfindən təkcə Quba şəhərində oğurlanmış əmlak 4 milyon rubl nağd pul, 4,5 milyon rublluq brilyant, qızıl, gümüş və digər qiymətli daş-qaş, 25 milyonluq xalça və digər ev əşyaları olmuşdu. Bundan əlavə, təkcə Quba şəhərində 105 ev və digər tikililərin tamamilə yandırılaraq dağıdılması nəticəsində şəhər əhalisinə vurulmuş maddi zərər ovaxtıkı pulla 100 milyon rubldan çox olmuşdu.

Hamazaspın Qubaya doğru hərəkət edən erməni hərbi hissələri yol boyu Quba qəzası ərazisində 122 kəndi dağıtmış və yandırmış, imkan tapıb qaça bilməyən 60 nəfər kişi, qadın və uşağı qətlə yetirmişdilər.

Quba şəhər rəisi Ə.Əlibəyovun izahatında bu qırğınlardan sonra Bakıya gedərək bolşeviklərin rəhbərləri S.Şaumyan və A.Capardize ilə görüşərək onlarla danışıqları barədə verdiyi məlumat da heyrət doğurur. O yazırdı ki, Hamazaspın dəstələrinin Qubada törətdikləri vəhşiliklər barədə məlumat verdikdə A.Capardize bərk həyəcanlandı, S.Şaumyan isə üzündəki sevinc hissini gizlətməyərək məni dinlədi və sərt şəkildə dedi: "Müsəlmanlar və türklər yüz minlərlə erməni öldürüblər, indi nə olub ki, ermənilər Qubada iki müsəlman öldürən kimi şikayət edir və göz yaşını tökürlər".

1918-ci ilin beş ayı ərzində daşnaklar Quba qəzasında aqlasığmaz talanlar, amansız qətlər törətdilər. Hamazaspın əsgərləri minlərlə müsəlmanı və qeyri-millətləri də amansız işgəncələrə məruz qoymuş, yaxud məhv etmişlər. Ermənilər Quba camaatını meşələrə qovur, sonra onları hissə-hissə güllələyir, qılıncdan keçirirdilər. Həmin beş ay ərzində kənd yollarında, həyətlərdəki ağacların asılan cəsədlərinin sayı-hesabı yox idi. Azgün ermənilər başqalarına dərs olsun deyərək heç kimi meyitlərə toxunmağa qoymurdular. Ermənilərin amansız qətlərinin qarşısını Azərbaycana köməyə gəlmiş türk əsgərləri aldılar.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A.Novatskinin məruzəsində "cəza dəstəsinin" rəhbəri Hamazasp, müavini Nikolay və komissarı Venutsla yanaşı, vaxtilə Quba şəhərinin sakinləri olmuş və qırğında fəal iştirak etmiş ermənilər barədə cinayət işi qaldırmaq, habelə bu işə xeyir-dua vermiş S.Şaumyan və G.Korqanov haqqında cinayət işinin öldükleri üçün xətm olunması təklif olunur və 1920-ci ildə belə də olur. 1920-ci ilin aprel çevrilişini törədən S.Lalayev kimi, cəllad Hamazasp və onun cinayətkar daşnak məsləkdaşlarının da törətdikləri cinayətlər cəzasız qaldı.

Şirin MÜZƏFFƏROV,
Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi
Quba filialının direktoru,
Əməkdar mədəniyyət işçisi